

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עגנון ותחיית העברית *

ספרו של פרופ' אהרן בר-אדון, ישראלי המשמש פרופסור לבלשנות באוניברסיטת אוסטיין שבטקסס, יש בו חידוש רב. הספרים והמחקרים שנכתבו על יצירת עגנון מספרם גדול מאוד. בשנת 1972 פרסם ד"ר יונה דוד ביפליוגרפיה של "ספרים ומאמרים על ש"י עגנון ויצירותיו". היא משתרעת על פני 100 עמודים, וכמעט אין בהם חיבור פדוגמת ספרו של בר-אדון, המתאר ביריעה רחבה מוטיב יחיד ביצירת עגנון.

נושא מחקרו של בר-אדון יש בו כדי להפתיע את קוראי סיפוריו של עגנון. המחקר מתאר את תחיית הלשון העברית כלשון מדוברת יום-יומית בארץ-ישראל של ימי העליות הראשונות, כדרך שהיא משתקפת בסיפורי עגנון. מפתיע עד כמה עניין זה של תחיית העברית תופס מקום מרכזי ביצירת עגנון, ובייחוד בשניים מסיפוריו הידועים: "בנערינו ובזקנינו" המתאר את רקע התחייה בגולת גאליציה, ו"תמול שלשום" המשקף את תחיית העברית על רקע ההני הארץ-ישראלי בימי העלייה השנייה.

לדעת בר-אדון, מבין כל סופרי הדור, כגדולים פקטנים, בולט עגנון במידת תשומת-הלב שהקדיש בסיפוריו לתחיית

* אהרן בר-אדון, ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית. הוצאת מוסד ביאליק, תשל"ח. 215 עמ'.

הלשון העברית. חוקרי יצירת עגנון "מתוך שהשקיעו את כל מעייניהם בפירוש אספקטים אחרים ביצירתו" לא עמדו על עניין זה, ולא זו בלבד שלא עסקו בו, אלא אף לא הזכירו את קיומו בסיפורי עגנון (עמ' 11).

כל כך חשוב היה עניין הלשון העברית בעיני עגנון, עד פי יחסו של גיבור מגיבורי סיפוריו כלפי העברית קבע את הצגתו של הגיבור בסיפור פדמות חיובית או שלילית. בין הדמויות השליליות שבסיפורי עגנון נמנה מר זיגמונד דייפסיל ב"בנערינו ובזקנינו", שהוא מתבולל ובור בעברית (על פשר שמות גיבורי עגנון יש פרק מאלף בספרו של בר-אדון, עמ' 14-17), וכן כמה דמויות היסטוריות הנזכרות ב"תמול שלשום", כגון מיס לנדוי — מנהלת ביה"ס האנגלי בירושלים; מר אפרים פהן, מנהל ביה"ס הגרמני של חברת "עזרה" בירושלים, וכן מנהל ביה"ס הצרפתי של חברת "כל ישראל חברים" בירושלים, שאינו נזכר בשמו — כולם חסידי ההוראה בלשונות זרות בארץ-ישראל של ראשית המאה שלנו.

בר-אדון טוען, פי "עגנון עצמו היה מעוניין מאוד לספק לנו את הגרסה שלו על תולדות תחייתה של העברית בדיבור-פה" (עמ' 18), משום שגרסה זו שונה בתכלית מאגדת אליעזר בן-יהודה כאבי הדיבור העברי. לא זו בלבד שעגנון מלגלג במקומות רבים בסיפוריו על חידושי המלים של בן-יהודה ובני חבורתו, אלא שהוא דוחה לחלוטין את אבהותו של בן-יהודה בדיבור העברי. וכך עגנון מספר בשיחה עם פרופ' בר-אדון: "הקרן הקיימת הייתה מוציאה חוברות בשם 'לנוער', ונדפסה שם מחברת של פרופ' קלוזנר על בן-יהודה בתור מחיה

הלשון, ועוד ועוד. פגש ר' לייזר (אליעזר) מאיר ליפשיץ, עליו השלום, את אוסישקין, עליו השלום. ושאל אותו: הרי אתה יודע שלא בן־יהודה מחיה הלשון, שהלשון לא מתה מעולם! " (עמ' 96). ועוד מוסיף עגנון ואומר: "גם אני ידעתי (דהיינו, שלא בן־יהודה החיה את הדיבור העברי — ר"מ), אבל העם מבקש לו גיבור, ואנחנו נותנים לו את הגיבור. . . פשאני פאתי לארץ־ישראל פגש אותי הראשון סבל — אפרים, כמדומני — דיבר אתי עברית. הוא בודאי לא שמע מעולם את השם בן־יהודה" (שם). במקומות שונים בסיפוריו עגנון טורח להביא ראיות, שהלשון העברית הייתה לשון מדוברת יום־יומית זמן רב קודם בן־יהודה.

דעתו השלילית של עגנון על חידושי המלים שחידש בן־יהודה לא מנעה את הסופר מלהשתמש בהן בסיפוריו. פרופ' מ"צ קדרי פרסם לאחרונה מחקר¹, שלא הגיע לידיעתו של בר־אדון, ובו הוכיח, שעגנון משתמש בסיפורו "שירה" במלים רבות, שהן מחידושו של בן־יהודה ונכנסו לשימוש פללי בדור האחרון, כגון אדיבות, מסעדה, עיתון, שעון, רציני. אף על פי כן לא שינה עגנון עד שנותיו האחרונות את דעתו השלילית על תפקידו של בן־יהודה. לעומת זה הוא מחשיב ביותר את חלקם של הפועלים בני העלייה השנייה בהשלטת הדיבור העברי בארץ־ישראל.

שאלות רבות הנוגעות ללשון העברית העסיקו את עגנון

1. עיונים לשוניים ב"שירה" לש"י עגנון. נדפס ב"ספר ברוך קורצווייל" שבהוצאת שוקן ואוניברסיטת בר־אילן, תשל"ה, עמ' 235–249.

ובאו לביטוי בסיפוריו: סוללי התחייה שקדמו לאליעזר בן-יהודה; מאבק העברית, הצרפתית, הרוסית, האנגלית, הפולנית, ובראש וראשונה — היידיש; ההכרעה בדבר קביעת מבטא אחיד לעברית המתחדשת בדיבור; העברית כאמצעי קישור בין העדות השונות; הכדלי הסגנון שבין דוברי עברית בירושלים לדוברי עברית שביפו; תפקיד המורים והתלמידים בתחיית העברית; הניב המיוחד לבני הגליל (בעניין זה פרסם בראדון מחקר מקיף באנגלית לפני שנים אחדות), וכיוצא באלו עניינים רבים ומגוונים, שדלה בראדון מתוך סיפורי עגנון.

אין עגנון מתנגד לשימוש ביידיש ביחידות או בחבורה קטנה. הוא עצמו הרבה לדבר יידיש עם ידידו יוסף חיים ברנר. עד סוף ימיו נהג עגנון לתבל את שיחתו העברית ביידיש. התנגדותו מכוונת בעיקר נגד היידישיזם פאידיאולוגיה ונגד תביעת היידישיסטים לתת מעמד של בכורה לשפת יידיש בתרבות העברית הלאומית.

לעומת יחסו המתון של עגנון ליידיש, נמרצת התנגדותו לשימוש השפות האירופיות לצורכי ההוראה והחינוך בארץ-ישראל. חציו החריפים ביותר מכוונים כלפי מנהלי מוסדות החינוך בירושלים של ראשית המאה, ששפת ההוראה בהם גרמנית, צרפתית ואנגלית.

יחסו של עגנון אל בחירת המבטא הרצוי אינו חד-משמעי. מצד אחד אין הוא פוסל את ההברה הספרדית, ובדיעבד הוא משלים עם בחירתה כהברה השלטת בדיבור העברי, אבל בשיחה עם בראדון הוא אומר: "אילו הייתי אני יכול לבחור, הייתי מקבל את ההברה התימנית קודם שנתקלקלה בארץ" (עמ' 31).

עגנון עצמו מעולם לא סיגל בדיבורו את המבטא הספרדי, ודבריו על העדפת המבטא התימני מעידים, לדעתי, שהוא מבקש לתרץ בהם את אי-השלמתו עם בחירת המבטא הספרדי בדיבור העברי.

פרופ' בר-אדון מביא בספרו שפע של עדויות 'חיצוניות' להוכיח בהן, שדברים שעגנון שם בפי גיבורי סיפוריו, ועניינם הלשון העברית בארץ-ישראל, אכן יש להם יסוד עובדתי במאורעות שהתרחשו בימי העלייה השנייה. בליקוט העדויות הללו, בצירופן זו אל זו ובקישורן לדברים הנאמרים בסיפורי עגנון, עשה בר-אדון מלאכה יסודית וחלוצית. ספרו זה הוא קטע אחד בלבד במחקר רחב יריעה, שבר-אדון עוסק בו זה שנים, ועניינו הרקע ההיסטורי והנסיבות החברתיות, שבהם התרחשה תחיית הלשון העברית במאה השנים האחרונות. חוקרים רבים בעולם ראו — ועודם רואים — בתחייה זו נס חד-פעמי בתולדות האנושות, ודומה שבר-אדון הוא הראשון, שבא לנתח 'נס' זה בכלי עבודתו של הבלשן-הסוציולוג.